which has a number of distinctive features. A prerequisite for the formation of the European model of constitutionalism was the emergence of the unified system of constitutional values on the experience of the constitutional legal orders of some Western European countries, which was reflected in national constitutions and in the documents of the Council of Europe. First of all it contains human dignity, human freedom and rights, rule of law, democracy, justice, equality, peace. The spread of these values in the Central and Eastern Europe significantly influenced the formation of their constitutional identities and determined the direction of their constitutional development based on the European model of constitutionalism.

Key words: constitutionalism, European model, constitutional values.

УДК 341.24

П. С. КОРНІЄНКО

Петро Сергійович Корнієнко, *кандидат юридичних наук, доцент, доцент Національної академії статистики, обліку та аудиту*

МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Станом на сьогоднішній день Український народ продовжує відбудовувати свою державу. Цей процес відбувається не завжди вдало, але, незважаючи на це, залишається унікальним політичним і організаційним досягненням, якого важко віднайти в історії інших народів. Державотворчі процеси в більшості іноземних країн є значно менш яскравими, здійсненими в більш сприятливих внутрішніх та зовнішніх обставинах, проте мають у світі визнання і славу найвищих здобутків.

Усвідомлення даного факту національною елітою, на противагу розвинутому комплексу меншовартості, за умови готовності до цілеспрямованої праці в науковій, політичній, економічній та інших сферах, допоможе належно організувати народ для утвердження України в числі провідних держав світу. Основною запорукою цьому має стати відповідне застосування та імплементація міжнародних нормативно-правових актів.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України, є частиною національного законодавства нашої країни. Стаття 55 Конституції України надає право кожному після використання усіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Таким чином, конституційні норми визначають місце міжнародно-правових актів у системі права держави, регламентують право кожного звертатися до міжнародних організацій для захисту своїх прав, окреслюють межі дії міжнародно-правових гарантій.

Діяльність з міжнародного захисту прав людини полягає у створенні загальних рекомендацій щодо того, які саме права людини і основні свободи підлягають універсальному дотриманню й повазі; в розробленні міжнародних угод у цій сфері; у створенні спеціального механізму з виконання державами своїх міжнародних зобов'язань щодо прав людини.

Серед міжнародних механізмів захисту прав людини виділяють: 1) міжнародні органи, які діють у рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів та приймають загальні рекомендації; 2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, які складаються з експертів як фахівців і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу; 3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень.

До міжнародно-правових засобів, призначених для забезпечення і захисту основних прав людини, відносять: а) міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, які норм, правил поведінки зазвичай не вміщують, прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (зокрема, декларації, заяви, меморандуми) і б) міжнародні органи зі спостереження, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та захисту цих прав (суди, трибунали).

Серед міжнародно-правових актів, які формулюють основи правозахисної діяльності, в свою чергу, можна виділити як загальні чи відносно загальні (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права), так і вузькоспеціалізовані, зокрема ті, що стосуються проблем апартеїду, геноциду, прав працівників тощо.

Відповідно до ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, ратифікованого Указом Президії ВР Української РСР № 2148-08 від 19 жовтня 1973 р., кожна держава зобов'язується забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту і розвивати можливості судового захисту[1].

© П. С. Корнієнко, 2015

Право на правову допомогу, гарантоване Конвенцією про захист прав і основних свобод людини, прийнятою 11 квітня 1950 р. Радою Європи, ратифікованою Україною 17 липня 1997 р., передбачає, що кожний обвинувачений у скоєні кримінального злочину має право захищати себе особисто або через обраного ним захисника, а якщо у нього немає достатніх коштів для оплати послуг захисника, мати призначеного йому захисника безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя[2].

У рішенні у справі Пакеллі проти Федеративної Республіки Німеччина Європейський суд зазначив, що це положення Конвенції гарантує особі, обвинуваченій у скоєні кримінального злочину, три права: захищати себе особисто; мати обраного ним самим представника і, за визначених умов, мати призначеного йому захисника безоплатно. Таким чином, дане конституційне право закріплюється Європейською Конвенцією як одне із прав обвинуваченого у скоєні злочину[3].

Разом із тим дія права на правову допомогу не обмежується тільки сферою кримінального судочинства. Права, передбачені п. 3 статті Європейської конвенції, є елементом загального поняття справедливого судового розгляду, а воно охоплює і випадки «визначення цивільних прав і обов'язків». Враховуючи це, Європейський суд у ряді рішень викладає більш широке трактування прав на правову допомогу, ніж у пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції.

Основним елементом права на юридичну допомогу є право на вільний вибір захисника. Європейський суд підкреслює, що обвинувачений має право користуватися послугами захисника на свій вибір, якщо він має достатні для цього фінансові засоби. У коментарях до Конвенції зазначається, що право на вибір адвоката існує тільки у тих випадках, коли обвинувачений має достатні кошти для оплати послуг захисника. Разом із тим право на вибір захисника не є абсолютним, оскільки держава має право регламентувати доступ адвокатів до суду, а у ряді випадків – забороняти це окремим особам.

Виходячи із того, що Конвенція про захист прав людини і основних свобод є частиною національного законодавства України, можна зробити висновок, що відповідно до взятих міжнародно-правових зобов'язань Україна повинна забезпечувати кожній особі правову допомогу як під час провадження за кримінальними справами, так і під час судового провадження за іншими категоріями судових справ (адміністративним, цивільним тощо).

Окрім того, Україна повинна гарантувати дотримання конституційного права на правову допомогу з метою сприяння особі у реалізації нею всього комплексу прав та свобод, визначених законодавством.

Не останню роль в удосконаленні конституційного законодавства України з цього питання має відіграти досвід набуття чинності та функціонування міжнародних загальновизнаних актів із прав людини у високорозвинених державах світу.

Відповідно до ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод кожен, чиї права та свободи, закріплені в Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту в державному органі, навіть якщо це порушення було скоєно особами, які діяли в офіційній якості.

Безоплатну правову допомогу можна отримати лише при провадженні у кримінальних справах від адвокатів, які представляють адвокатські об'єднання. Але у цьому випадку фактично позбавляються права на безоплатну правову допомогу особи, які проживають у місцевостях, де немає жодного адвокатського об'єднання.

Але потреба у правовій допомозі (у тому числі безоплатній) виникає не лише під час провадження у кримінальній справі, а й у багатьох інших життєвих ситуаціях. Українське законодавство не передбачає надання безоплатної допомоги у цивільному та адміністративному процесах. Це не узгоджується із прецедентною практикою Європейського суду із прав людини, європейськими та світовими стандартами. До того ж, відсутня законодавчо визначена система механізмів та організації надання безоплатної правової допомоги.

Багато країн світу намагаються віднайти рівновагу між правовою допомогою за плату і безкоштовною, зрівняти їх у якості. Для того, щоб визначитися, які правові приписи слід закріпити в українському законодавстві, звернемося до міжнародного досвіду.

Світові критерії, відповідно до яких надається безоплатна правова допомога, умовно можна класифікувати таким чином:

– фінансовий критерій, тобто відсутність достатніх засобів для використання послуг захисника;

– юридичний критерій (критерій «інтереси правосуддя»), що передбачає потенційну загрозу тривалого або довічного тюремного ув'язнення; юридичну або фактичну складність справи; нездатність обвинуваченого із причин об'єктивного характеру захищати себе самостійно[4].

У більшості країн світу зміст поняття безоплатної правової допомоги включає її надання за рахунок державного бюджету повністю або частково залежно від рівня доходів заявника і його родини, у тому числі доходів від належного йому майна. Враховується також склад сім'ї, наявність неповнолітніх дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які знаходяться під опікою та на утриманні особи, що потребує правової допомоги.

Зважаючи на положення ст. 22 Конституції України, відповідно до якого не допускається звуження змісту та обсягу уже встановлених прав і свобод, право на рівнозначну правову допомогу мають одержувати усі категорії громадян, незалежно від рівня їх фінансового забезпечення. Виходячи з цього, цілком логічним є те, що першочерговим завданням Української держави є створення дієвого механізму надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення.

У справі «Загородній проти України» Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) зазначив, що обмеження у виборі захисника лише серед осіб, які мають статус адвоката, саме по собі не є порушенням

Європейської Конвенції з прав людини. Тим не менш, ЄСПЛ вказав, що таке обмеження було визнано неконституційним ще в 2000 році. Тому ЄСПЛ у справі «Загородній проти України» фактично звернув увагу Україні на нездатність української влади привести національне законодавство у відповідність з Рішенням Конституційного Суду від 16 листопада 2000 року. Понад 10 років термін «інші фахівці у галузі права» залишається невизначеним[5].

Згадана вище постанова Пленуму Верховного Суду України не забезпечила однакового і послідовного застосування законодавства з цього питання. Враховуючи, що практика ЄСПЛ є обов'язковою для застосування українськими судами, рішення у справі «Загородній проти України» має стимулювати український парламент законодавчо визначити, хто ж є «фахівцем у галузі права». А до того часу суди повинні допускати до участі в кримінальних справах не тільки осіб, які мають статус адвоката»[6].

У даній справі заявник скаржився на те, що національні органи незаконно відмовили йому у праві вільного вибору захисника та що, відповідно, судовий розгляд у його справі був несправедливим на порушення п. 1 та підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції із захисту прав людини і основоположних свобод, відповідні положення яких передбачають таке:

Кожен має право на справедливий розгляд його справи судом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Суд вказав, що хоча право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом не є абсолютним, воно становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду. Особа, проти якої висунуті кримінальні обвинувачення, яка не бажає захищатись особисто, повинна бути в змозі скористатись юридичною допомогою за власним вибором. Проте це останнє право також не може вважатись абсолютним. Таким чином, національні суди можуть не прийняти вибір особи, коли існують відповідні та достатні підстави вважати, що того вимагають інтереси правосуддя. Більш того, законодавча вимога щодо наявності у захисника юридичної освіти не є порушенням вищезазначеного положення.

У цій справі право заявника на вільний вибір свого захисника було обмежене, оскільки захисник за його вибором був юристом, але не мав свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. На думку Суду, таке обмеження права на вільний вибір захисника само по собі не порушує питання за підпунктом «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки певна юридична кваліфікація може вимагатись для забезпечення ефективного захисту особи та безперешкодного функціонування системи правосуддя. Однак, як стверджував заявник, вже у листопаді 2000 р. таке обмеження було визнано неконституційним і відповідне національне законодавство мало бути приведене у відповідність з рішенням Конституційного Суду.

Отже, ключовим елементом міжнародного права в сфері правового захисту є право на вільний вибір захисника. Європейський суд з прав людини підкреслив, що обвинувачений має право користуватися послугами захисника на свій вибір, якщо він має достатні для цього фінансові засоби. У коментарях до Конвенції зазначається, що право на вибір адвоката існує тільки у тих випадках, коли обвинувачений має достатні кошти для оплати послуг захисника. Разом із тим право на вибір захисника не є абсолютним, оскільки держава має право регламентувати доступ адвокатів до суду, а в ряді випадків забороняти це окремим особам.

Незважаючи на вищевикладене, слід також окремо підкреслити, що в сучасному конституційному процесі не маємо права зводити наші наукові пошуки та практичну роботу в правозахисній сфері до механічної ретрансляції зарубіжних(міжнародних) підходів та стандартів.

Відтак не буде проблемою відмова України від імплементації окремих положень міжнародних документів, що не відповідають її національним інтересам. Позиція сильної держави, якою, безперечно, прагне стати Україна, не у тому, щоб «відповідати світовим стандартам», а у тому, щоб, ураховуючи національні потреби та інтереси, на підставі застосування механізму імплементації бути повноправним членом світового співтовариства, входити до нього, зберігаючи як внутрішню самобутність, так і зовнішню самостійність. Сила полягає не в однаковості, а в спільності та прихильності основним принципам світобудови і мирного співіснування[7].

На конституційному рівні вищевикладені питання потребують більш уважного та виваженого вирішення. Завдання сучасних науковців – звести основні конституційно-правові положення та національні інтереси до спільного знаменника. Маємо бути впевнені, що наука конституційного права України зробить свій очікуваний внесок у національні конституційний та державотворчий процеси, що дасть змогу гарантувати суворе дотримання усіма суб'єктами вітчизняних суспільних відносин прав і свобод людини і громадянина, підняти на належний рівень підходи до здійснення правозахисної діяльності.

---

[1] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zako№1.rada.gov.ua/laws/show/995_043

[2] Конвенція із захисту прав людини і основоположних свобод : ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 215.

[3] *Ягунов Д. В.* Практика Європейського суду з прав людини (прецеденти та коментарі з питань кримінального судочинства) / Д. В. Ягунов ; за ред. та зі вступ. словом Й. Л. Бронза. – Одеса : Фенікс, 2010. – 230 с. – С. 66.

[4] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.

[5] *Ягунов Д. В.* Вказана праця. – С. 85.
[6] Там само. – С. 34.
[7] *Ліпкан В. А.* Національна безпека України : навч. посіб. –2-ге вид. / В. А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009.

Резюме

Корнієнко П. С. **Міжнародні нормативно-правові акти як джерело здійснення правозахисної діяльності в Україні.**
Стаття присвячена проблемі розуміння та здійснення правозахисної функції в Україні. Обґрунтовується практична необхідність виведення питань, пов'язаних з правозахисною діяльністю, з розряду дискусійних. Проведено аналіз наукового матеріалу, законодавчих та інших нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду України у даному контексті. Наводяться пропозиції щодо вирішення порушеної проблематики на теоретичному й практичному рівнях.
Ключові слова: правозахисна діяльність, правоохоронна діяльність, права і свободи людини і громадянина, гарантії прав і свобод людини і громадянина, суб'єкти правозахисної діяльності.

Резюме

Корниенко П. С. **Международные нормативно-правовые акты как источник осуществления правозащитной деятельности в Украине.**
Статья посвящена проблеме понимания и осуществления правозащитной функции в Украине. Обосновывается практическая необходимость вывода вопросов, связанных с правозащитной деятельностью, из разряда дискуссионных. Проведен анализ научного материала, законодательных и других нормативно-правовых актов, решений Конституционного Суда Украины в данном контексте. Приводятся предложения по решению затронутой проблематики на теоретическом и практическом уровнях.
Ключевые слова: правозащитная деятельность, правоохранительная деятельность, права и свободы человека и гражданина, гарантии прав и свобод человека и гражданина, субъекты правозащитной деятельности.

Summary

Korniienko P. **International Regulations as a Source Implementation of Advocacy in Ukraine.**
The article is devoted to the understanding and implementation of human rights functions in Ukraine. Grounded practical necessity withdrawal issues related to human rights activities from the category of discussion. The analysis of scientific material, laws and other legal acts, decisions of the Constitutional Court of Ukraine in this context. We give proposals for solutions to the problems of impaired theoretical and practical levels.
Key words: human rights activities, the rights and freedoms of man and citizen, guarantees of the rights and freedoms of man and citizen.

УДК 340.1

М. В. КОТЕНКО

Микола Віталійович Котенко, *кандидат юридичних наук, асистент кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

РОЛЬ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ В ПРАВОІНТЕРПРЕТАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

В умовах реформування правової системи України, розбудови її державності, розвитку інститутів громадянського суспільства як ніколи гостро стоїть проблема підвищення ефективності правового регулювання, вдосконалення тих правових інституцій, які забезпечують якість правового регулювання, досягнення тих правових результатів, що закладені правотворцем у змісті правових норм.

Виходячи з того, що право є насамперед явищем системним, відповідно ключову роль в процесі тлумачення правових норм відіграють ті способи тлумачення, які за основу їх застосування беруть системні характеристики права, проводячи аналіз правових норм як явищ, що є елементами загальної системи – системи права. З огляду на це системний спосіб тлумачення правових норм займає центральне місце в системі способів тлумачення, надаючи змогу розкрити зміст та смисл правової норми, виходячи з системних характеристик права.

Системний спосіб тлумачення правових норм недоцільно розглядати виключно в теоретико-правовому або практичному плані, оскільки ці аспекти є взаємопов'язаними між собою та обумовлені загальними засадами взаємодії юридичної науки і практики. Така взаємодія сьогодні зводиться до того, що теоретичні дослідження повинні задовольняти потреби практики, базуватися на її матеріалах, а практика, у свою чергу, – спиратися на науково обґрунтовані рекомендації і висновки.

© М. В. Котенко, 2015